

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senosios ir dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, semantika ir pragmatika, Lietuvos kultūros ir bažnytinių tekstų istorija.

DOI

Juozas Pabrėža

ŽEMAIČIŲ KALBA IR RAŠYBA

MOKSLO MONOGRAFIJA

Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius

(*Bibliotheca actorum humanitaricorum universitatis Saulensis*,

knyga Nr. 17), 2017, 336 p.

ISBN 978-609-8179-10-1, ISSN 1822-7278

2017 metų pabaigoje pasirodžiusi Juozo Pabrėžos monografija *Žemaičių kalba ir rašyba* (toliau – ŽKR) yra svarbi ne vien tik dialektologams, bet ir kiekvienam žemaitiškumu susidomėjusiam asmeniui, nes ši knyga kaip žemaitiškumo raiškos ir atpažinimo galimybių sąvadas atskleidžia svarbiausius, įdomiausius ir labiausiai ištirtus ar priešingai – tyrimų stokojančius šio reiškinių komponentus ir jų išskirtinumą.

ŽKR gali sudominti ir yra skirta dviem skirtingo tipo adresatams. Pirmojo tipo adresatas yra emociškai neutralus skaitytojas, kuris domisi lituanistika ir dialektologija: žemaičių kalbinė sistema aprašoma atskaitos tašku laikant lietuvių bendrinę kalbą (tai atsispindi ir dviejų kalbinių sistemų skirtumus pabrėžiančiose dėstymo formuluotėse, ir iliustruojančiuose pavyzdžiuose, kurie beveik visada¹ būna su formos ar reikšmės bendrinėje kalboje atitikmeniu). Bet ŽKR turi ir kitą – emociškai jautrą – adresatą. Ši knyga labai svarbi ir kiekvienam žemaičiui ar žemaitiškų šaknų turinčiam asmeniui, nes joje pateikta žemaitiška abėcėlė (p. 167), taikomios rašybos nuostatai (p. 168–194) ir fonetinės transkripcijos paaiškinimai (p. 37–40) leidžia įgyti elementaraus raštingumo pagrindus. ŽKR

¹ Išskyrus keletą visiškai sutampančių su bendrine kalba atvejų, plg., pavyzdžiui, pietinių žemaičių kirčiavimo *laukūs, rasà* pateiktą p. 74.

esantys žemaitiškos kultūros tyrimų (p. 17–36) ir žemaičių kalbos (p. 41–113) aprašai, žemaitišką kalbėjimą pagal skirtingas patarmes reprezentuojantys tekstai (p. 114–144) ir *Žemaičių rašybos pavyzdžiais* pavadintas žemaitiškos literatūrinės kūrybos rinkinys (p. 195–300) bei įvairiems žemaitiškumo raiškos aspektams skirtos literatūros nuorodos (p. 301–309) suteikia šios knygos skaitytojui galimybę visapusiškai susipažinti su žemaitiškumo raiška ir savitumu.

2017 m. spalio 19–20 d. Lietuvių kalbos institute vyko penktoji Alekso Girdenio (1936–2011) atminimo konferencija „Kalbų ir tarmių transformacijos“. Juozas Pabrėža šioje konferencijoje kalbėjo apie žemaitiško rašto ištakas ir tradicijas, savo pasakojimu apimdamas laikotarpį nuo pirmosios lietuviškos knygos (1547 m.) ir Martyno Mažvydo žemaitiškumo iki dabartinių laikų ir su Atgimimu kartu atėjusio žemaitiškumo sąjūdžio bei 1998 m. Alekso Girdenio ir Juozo Pabrėžos paskelbtos *Žemaičių rašybos*². Tąkart Pranešėjas pratarė, kad jau ir pats esąs parengęs knygą apie žemaičių kalbą ir rašybą. Bet ne vien šio pasakymo ar viso pranešimo turinys buvo svarbus – didžiausią įspūdį klausytojams paliko pats pateikimo būdas. Pranešimą pradėjęs bendrine lietuvių kalba ties kažkuriuo teiginį iliustruojančiu žemaitišku pavyzdžiu pakeisto kalbos kodo Juozas Pabrėža nebesugrąžino. Panaši „žemaitiško užkalbėjimo“ metodika yra pritaikyta ir recenzuojamoje knygoje: dėstomosios dalys ŽKR pateikiamos lietuviškai, o po jų įdedami žemaitiški tekstai, iliustruojantys dvi skirtingas žemaitiško kalbėjimo reprezentavimo rašte sistemas – tikslią ir apytikslę (pirmoji tinka tiek mokančiam, tiek nemokančiam kalbėti žemaitiškai – tai vadinamoji supaprastintoji fonetinė transkripcija, „pagrįsta tiksliu garsų užrašymu pagal jų ištarimą“ (p. 37); antroji rašto sistema – taikomoji rašyba, su kuria supažindinamas ŽKR skaitytojas, yra skirta kasdienei ir / ar literatūrinei žemaičių kalbai fiksuoti; vizualiai pastaroji sistema atrodo gerokai paprastesnė, bet būtent ji iš skaitančiojo reikalauja žemaitiško kalbėjimo įgūdžių, o iš pradedančio ją taikyti praktiškai – ir nemenko žemaičių kalbos dėsningumų, kurie ŽKR pagrįsti lyginimu su bendrinės kalbos garsyno sistema, išmanymo). Knygos užvertime pateiktas žemaitiškas ŽKR autoriaus prisistatymas: *Eso Skouda žemės žmuogos. [...] Pabrieža Jūzaps.*

Aptariamą monografiją sudaro *Pratarmė, Įvadas*, dvi dėstymo dalys *Žemaičių kalba* ir *Žemaičių rašyba* (abi turinčios šias skirtingas raiškos – kalbėjimo ir rašymo – sistemas reprezentuojančių tekstų pavyzdžių), literatūros sąrašas, pavardžių rodyklė ir santrauka *The Samogitian Language and Writing*. Vertinant knygą struktūros požiūriu kiek užkliūva tik skyrelio *Transkripcija* patalpinimas ne *Žemaičių kalbos* dalyje, o *Įvade*, kuris, jei ne šis transkripcijos pagrindams išdėstyti skirtas interpas, galėtų būti apibūdintas kaip žemaičių kilmės ir savimotinės tyrimų apžvalga, kurioje aptariamasis vardas *Žemaičiai* (p. 17–19), kultūrinis

² Dar plg. Urbanavičienė, Jaroslaviėnė 2018: 144.

žemaičių judėjimas (p. 20–25) ir 1988 m. lapkričio 27 d. įkurtos *Žemaičių kultūros draugijos* veikla (p. 26–30) bei žemaičių tapatumo klausimai (p. 31–36). *Ivade* pristatydamas žodžio *žemaičiai* kilmės interpretacijas, ŽKR autorius pabrėžia dvi daugiskaitinės šio vardo formos reikšmes: „*Žemaičiai* (didžiąja raide) reiškia kraštą, o *žemaičiai* (mažąja raide) – gyventojus“ (p. 17). Juozo Pabrėžos teigimu, krašto įvardijimas daugiskaitine lytimi *Žemaičiai* yra gerokai senesnis už vietovardį *Žemaitija* (pastarasis „pradėjęs plisti po spaudos atgavimo“ (p. 19)). Skyriuje *Žemaičių tapatumas* (p. 31–36) nurodomos dvi nuostatos dėl žemaičių kilmės: archeologai Pranas Kulikauskas, Adolfas Tautavičius, Albinas Kuncevičius, Adomas Butrimas, Vladas Žulkus, atlikę tyrimus, siūlo žemaičių kaip atskiros baltų genties (ar atskiro etninio vieneto) egzistavimo sampratą, o istorikai Alvydas Nikžentaitis, Edvardas Gudavičius, kalbininkai Giedrius Subačius, Zigmantas Zinkevičius, etnologas Petras Kalnius – kaip subetnoso, subtautybės, potautės ar etninės grupės vertinimą (p. 31). Žemaitišką tapatybę ir jos savitumą Juozas Pabrėža apibūdina pasiremdamas kalbininkų Reginos Kliukienės, Rasos Kviklytės, Kazimiero Župerkos, Silvijos Papaurėlytės, etnologų Auksuolės Cepaitienės, Vaidoto Pakalniškio, Petro Kalniaus, Stasio Gutauto, etnopsichologo Remigijaus Bliumo, etnomuzikologės Loretos Sungailienės tyrimais ir ypač išryškindamas, kad „pats svarbiausias ir išskirtiniausias žemaičių tradicinės kultūros elementas, ryškiausiai apibūdinantis, identifikuojantis ir reprezentuojantis žemaitišką tapatumą, yra žemaičių kalba“ (p. 36).

Skyrius *Žemaičių kalba* pradedamas statuso – kalba *vs.* tarmė – klausimu. Kalbos statusą patvirtinančiais argumentais nurodomi ryškūs žemaičių kalbos skirtumai nuo bendrinės kalbos ir kitų tarmių, pabrėžiant, kad „žemaičių kalba turi visus svarbiausius kiekvienos kalbos lygmenis, parametrus ar sudedamąsias dalis: fonetiką, morfologiją, sintaksę ir leksiką“ (p. 47). Autorius akcentuoja asmeninę įsitikinimą, kad jis pats „tvirtai laikosi nuostatos, kad yra žemaičių kalba, turinti tris ryškias tarmes (šiaurės žemaičiai dūnininkai, pietų žemaičiai dūnininkai, vakarų žemaičiai donininkai), šiaurės žemaičių telšiškių ir kretingiškių, pietų žemaičių varniškių ir raseiniškių patarmes bei daugybę smulkesnių šnektų ir šnektelių“ (p. 48). Taip žemaičių kalbinės sistemos visuminis vaizdas ŽKR ir pateikiamas – aptariant žemaičių kalbai (o kartu ir jos tarmėms, šnektoms) būdingiausias garsų, prozodijos, morfologijos, sintaksės ir leksikos ypatybes³. Šioje recenzijoje žemaitiškų tarmių visumai įvardyti taip pat pasitelkiama

³ Įprasta, kad tarmės aprašomos pirmiausia nurodant bendriausias ypatybes, o paskui susitelkiama ties viena konkrečia tarme ar patarme. Pvz., Zigmo Zinkevičiaus *Dialektologijoje* iš pradžių pateikiami ryškiausi žemaičių ir aukštaičių skirtumai (Zinkevičius 1994: 85–105), o tuomet aptariami ir pietų žemaičiams (raseiniškiams ir varniškiams), šiaurės žemaičiams (telšiškiams ir kretingiškiams), vakarų žemaičiams būdingos fonetikos ir prozodijos ypatybės (ten pat, 106–123).

žemaičių kalbos sąvoka, todėl dėmesys bus kreipiamas ir į tai, ar žemaitiško kalbėjimo variantų visumos kaip vienos kalbos, o ne tarmės statusui suvokti ŽKR tinka automatiškai priimti ir taikyti dialektologiniams aprašams įprastus terminus.

Kaip jau buvo minėta, žemaičių kalba ŽKR aprašoma remiantis bendrine kalba⁴. Tokia atskaitos sistema yra įprasta lietuvių dialektologinių aprašų tradicijoje ir daugeliu atvejų tokia taktika visiškai netrukdo ir šioje monografijoje (ŽKR kaip mokslo monografijos statusas rodo, kad pagrindiniu adresatu yra numatytas bendrinę lietuvių kalbą mokantis ir apie jos struktūrą nusimanantis asmuo). Pavyzdžiui, žemaitiškų tarmių ir patarmių garsų ypatybės aptariamoms nurodant bendrinės lietuvių kalbos garsų *uo, ie, o, é, ai, ei, u, i⁵, am, an, em, en, a, e, u, i* atitikmenis, apibūdinant minkštųjų *č, ž* ir kai kurių kitų priebalsių tarimo ypatumus bei galūnių redukciją. Žemaičių kalbos apraše gausu iliustracijų, nurodančių ir dėšningumus, ir išimtis. Pavyzdžiui, kalbant apie dvibalsių *ie, uo* žemaitiškus atitikmenis (p. 49–52) aptariamas ir „nepaklusimas“ keitimo dėšningumams, ir šių garsų išlaikymas skoliniuose, tokiuose kaip *mīests, sviets*; nurodomos ne vien tik priesagos *-ien* variacijos (pavyzdžiui, ištekėjusių moterų pavardėse, plg. *Butkiėnė*, ir valgių pavadinimuose, plg. *bulbīnė, lapīnė*), bet ir atvejai, kai „vietoj *uo, ie* visi žemaičiai turi ilguosius *u, i* arba trumpuosius *u, i* balsius, pvz., *Jūzaps / Jūzops* ‘Juozapas’, [...] *kūmēt* ‘kuomet, kada’, *kētumēt* ‘kitada’, *kāžekumēt* ‘kažin kada’, *tūmēt* ‘tada’, *vėsumēt* ‘visuomet, visada’, *tūjāu* ‘tuojaui’, *lītòs* ‘lietus’ [...]“ (p. 51), paminint ir aptariamų *uo, ie* raišką kai kuriuose žodžiuose „priešingu santykiu“ (pvz.: *pōuks* ‘pūkas’, *vėišnė* ‘vyšnia’) ar dėšningumo nepaisančiu atitikmeniu (plg.: „[g]alimi ir visai netikėti *ou, ei*, pvz.: *juokūts* ‘juokauti’, [...] *švėists* ‘šveisti’.“ (p. 52)). ŽKR būdingas paprastas aprašymas pagirtinas ir, akivaizdu, kad jo yra specialiai siekiama⁶. Vis dėlto vienu kitu atveju skaitytojui pristatomas ypač supaprastintas paaiškinimas leidžia suabejoti tokios taktikos prasmingumu. Plg., pavyzdžiui, bendrinės kalbos *uo, ie* atitikmenų pietų žemaičių tarmėje apibūdinimo pradžią ir visą pastraipą, leidžiančią spėti, kad pats Autorius supaprastintajam variantui nėra linkęs (o kaip mokslininkas ir neturėtų) pritarti, plg.:

Pietų žemaičiai [...] vietoj *uo, ie* taria garsus, panašius į ilguosius *u, i*, pvz.: *dūna* ‘duona’, [...] *svīsts* ‘sviestas’ [...]. Tiesa, kai kurie kalbininkai (A. Girdenis, J. Bukantis, D. Atkočaitytė, „Lietuvių kalbos tarmių

⁴ Tiesa, kartais žemaičių kalbos ypatybės ŽKR lyginamos ir su aukštaičiams būdingomis, pvz., p. 75–76.

⁵ Nemažai dėmesio skiriant ir *u, i* regresyvinės asimiliacijos, kuria šiaurės žemaičių telšiškių patarmė skiriasi nuo šiaurės žemaičių kringiškių, atvejams aptarti (plg. p. 57–62).

⁶ *Pratarmėje* esanti nuoroda leidžia tai laikyti vienu iš knygos tikslų, t. y. „kiek įmanoma paprasčiau, suprantamiau ir prieinamiau aprašyti žemaičių kalbą, jos išskirtinumą“ (p. 11).

chrestomatijos“ sudarytojais⁷) teigia, kad čia yra ne ilgieji balsiai (monofongai) *u, i, o* artimi dvibalsiams junginiai (diftongoidai) *u^u, iⁱ*, pvz.: *dū^una* ‘duona’, [...] *svĕsts* ‘sviestas’ [...]. Mat įvairiais tyrimais, eksperimentais įrodyta, kad bendrinės kalbos *ie, uo* ir *y, ū* atitikmenys pietų žemaičių tarmėje nėra visai tapatūs garsai, nes skiriasi tokios formos, kaip *rĕts* ‘rietas’ ir *rĭts* ‘rytas’, *lĕtę* ‘lieti’ ir *lĭtę* ‘lyti’ [...]. (p. 50)⁸

Žemaitiškų garsų savitumą ŽKR stengiamasi aprašyti atkreipiant į tai ne tik žemaitiškai nemokančių skaitytojų (plg., pavyzdžiui, šiaurės žemaičių turimų *ou, ėi* nepriimtinumą bendrinei lietuvių kalbai, turinčiai *ou* tik skoliniuose *klounas, šou* (p. 49–50)), bet ir pačių žemaičių, siekiančių taisyklingai tarti bendrinės kalbos žodžius, dėmesį, plg.:

[...] dauguma žemaičių (išskyrus vakarinę dalį) ilgų įtemptų balsių *o, é* visai neturi. O išmokti tarti tokius garsus, kurių nėra gimtosios kalbos sistemoje, nepaprastai sunku. Dėl to ne vienas žemaitis, net visai neblogai išmokęs bendrinę kalbą, dažniausiai savo tikrąją kilmę išsидуoda dvibal-sindamas *o, é* balsius. (p. 53–54)

Tokios skirtingas fonetines sistemas gretinančios nuorodos yra įprastos lietuvių kalbos dialektologiniams aprašams⁹, bet pagirtina, kad ŽKR tai daroma pateikiant kur kas daugiau pavyzdžių (plg. tarptautiniuose žodžiuose, skoliniuose ar tikriniuose varduose lauktinų naujesnių priebalsių *f, ch, h* pakeitimo sistemai įprastiniais atitikmenimis *p, k, g* (tokius kaip *Adūlpis* ‘Adolfas’ [...], *kuligāns* ‘chuliganas’ [...], *gĭmņos* ‘himnas’ [...]) ar visiško jų anuliavimo (plg. *aktārs / ektārs* ‘hektaras’ [...]), priebalsių *j* (prieš *ie, e, i*) ar *v* (prieš *uo*) pridėjimo ir įterpimo (plg. *jĕd* ‘ėda’ [...], *vūobōls* ‘obuolys’, *vūobelĭe* ‘obelis’ [...]) ar išnykimo, minkštinimo ir pan. atvejus (žr. p. 70–71).

Skyriuje *Prozodijos ypatybės* aptariamos žemaičiams būdingos kirčiavimo ypatybės (p. 74–84) ir apibūdinamos jų turimos – laužtinė, tęstinė – bei tam tikras pastarosios variantas – vidurinė – priegaidės (p. 85–86), paminint ir tai, kad tam tikrose Žemaitijos vietose „yra skiriamos atitrauktinio kirčio priegaidės“ (p. 86), o intonacijos veiksniai gali nulemti ir tam tikrus priegaidžių pakitimus (p. 87). Čia taip pat nurodoma, kaip žemaičių kirčiavimo ir priegaidžių savitumo išmanymas gali praversti mokant(is) bendrinės kalbos kirčiavimo (p. 83–84). Tiesa, dialektologija nesidomėjusiam skaitytojui, o ypač žemaičiui, pradėjus skaityti ŽKR *Kirčiavimą* (p. 74–78), tenka būti kantriam, nes čia remiantis kirčio atitraukimo dėsningumo teorija kaip savaime suprantamu

⁷ Žr. Bacevičiūtė ir kt., sud. 2004.

⁸ Apie šiuos diftongoidus dar plg. Zinkevičius 1994: 105.

⁹ Apie tarmės įtaką ir žemaičiams išskylančius tarimo sunkumus kalbant bendrine lietuvių kalba žr. Zinkevičius 1966: 20–21; 1994: 126–131; Grinaveckis 1973: 31–35.

dalyku apibūdinamos nuo bendrinės kalbos besiskiriančios žemaičių kalbos (tiksliau, tam tikrose atskirų tarmių teritorijose tam tikrais būdais pasireiškiančios) kirčiavimo ypatybės. Be jokio teorinio paaiškinimo ir nuorodų pradėtas vartoti *kirčio atitraukimo* terminas atrodo spendžiantis spąstus ŽKR siūlomai žemaičių kalbos sampratai, nes, nesant jokio pradinio teorinio supažindinimo ir nuorodų į akcentologams įprasto diskurso sąlygiškumą¹⁰, žemaičiams, mąstantiems savo gimtosios kalbos supratimo rémuose, gali būti sunku suprasti, kuo remiantis jiems natūralus kirčiavimo būdas vadinamas *sąlyginiu*, arba *visuotiniu*, *kirčio atitraukimu* (žr. toliau pateiktos citatos 4 punktą). Plg. kiek sutrumpintą skyrelio *Kirčiavimas* pradžią:

Pagal kirčiavimą žemaičiai gali būti skirstomi į keturis plotus:

1. Pati pietinė žemaičių dalis (Šilutė, Vainūtas, Pāgramantis, Tauragė, Skaudvilė, Eržvilkas) visa kirčiavimo sistema labai panaši į bendrinę kalbą, t. y. kirtis išlaikomas visais atvejais ir neatitraukiamas, pvz.: *pugà* ‘pūgà’, *gīvà* ‘gyvà’, *laukūs* ‘laukūs’ [...], *žaltīs* ‘žaltys’, *ragū* ‘ragū’, *mažūs* ‘mažūs’. Visi kiti žemaičiai turi vienokį ar kitokį kirčio atitraukimą nuo galūnės į žodžio pradžią. Skiriami du kirčio atitraukimo tipai: sąlyginis ir visuotinis. Nelygu skiemens, į kurį atitraukiama, kiekybė, sąlyginis kirčio atitraukimas skirstomas į du laipsnius.
2. Labai nedideliame pietų žemaičių plotelyje, apie Rasėinius, Viduklę, Nemakščius, Lýduvėnus, turimas antrojo laipsnio kirčio atitraukimas: kirtis atitraukiamas nuo trumpos galūnės į priešpaskutinį ilgą skiemenį, pvz.: *pūgà* ‘pūgà’, *gīvà* ‘gyvà’, *lāūkūs* ‘laukūs’ [...], bet [...] *žaltīs* ‘žaltys’, *ragū* ‘ragū’, *mažūs* ‘mažūs’.
3. Einant į šiaurę jau kiek didesniame pietų žemaičių plote, apie Pākražantį, Kražiūs, Kėlmę, Kiaunoriūs, Šāukėnus, Kūrtuvėnus, kirtis atitraukiamas pagal pirmojo laipsnio sąlyginį (arba intensyvesnį sąlyginį) kirčio atitraukimą, t. y. nuo trumpos galūnės į priešpaskutinį bet kokio ilgumo (ilgą ar trumpą) skiemenį, pvz.: *gīvà* ‘gyvà’, *dīnà* ‘dienà’, *lāūkūs* ‘laukūs’ [...], bet [...] *žaltīs* ‘žaltys’, *ragū* ‘ragū’, *mažūs* ‘mažūs’.
4. Dauguma žemaičių (visi šiaurės, didžioji dalis vakarų ir pietų žemaičių varniškių) turi visuotinį (intensyviausią) kirčio atitraukimą: kirtis

¹⁰ Plg. Vytauto Rinkevičiaus pateiktą šio termino sąlygiškumo apibūdinimą ne vien epitetu *vadina-masis*, bet ir aptariant bendrinės kalbos tapsmą kirčiavimo sistemų lyginimo atskaitos tašku: „Iš sisteminių kirčio vietos nesutapimų tarp tarmių visų pirma minėtinas šiaurės ir šiaurės vakarų Lietuvos tarmėms būdingas vad. kirčio atitraukimas iš galinių žodžio skiemenų, kurie kitose tarmėse paprastai būna kirčiuoti. [...] Bendrinė lietuvių kalba, susiformavusi palyginti archajiškos vakarų aukštaičių tarmės, kurioje gerai skiriamos priegaidės ir nėra kirčio atitraukimo, pagrindu, yra patogus atskaitos taškas kirčiavimo istorijos tyrimams“ (Rinkevičius 2015: 24; 25).

atitraukiamas nuo trumpos ir ilgos tvirtagalės galūnės į bet kokio ilgumo pirmą skiemenį, pvz.: *gīvā* ‘gyvā’, *bāisōs* ‘baisūs’, [...] *šākā* ‘šakā’, [...] *žāltīs* ‘žaltys’, [...] *tėkrā* ‘tikrai’, *tīevū* ‘tėvū’, [...] *jōukās* ‘juokais’ [...] (p. 74–75)

Tiesa, vėliau nurodęs, kad tokie atvejai nėra patys dažniausi¹¹ (nes „[n]uo tvirtapradžių galūnių žemaičiai kirčio neatitraukia, pvz.: *karklīns* ‘karklėnas’, *šabakštīns* ‘šabakštėnas’, [...] *permām* ‘pirmām’, *ketām* ‘kitām’, [...] *arklēms* ‘arkliams’, *šimtāms* ‘šimtams’ [...]“ (p. 75)), ŽKR autorius žemaitišką kirčio atitraukimą aptaria kaip reiškinių, susijusių su vadinamuoju kirčio nukėlimu (p. 77) ir šalutinių kirčių susidarymu¹² (p. 76–78), ir kaip procesą, kėlusį diskusijas dėl atsiradimo židinio ir datavimo (p. 83–84), pabrėždamas, kad kirčio atitraukimas nėra „visiškai reguliarus, dėsningas, jokių išimčių nepažįstantis reiškinys“ (p. 78), ir ypač išsamiai supažindindamas su kirčio atitraukimo dinamika (p. 78–83). Greičiausiai Juozo Pabrėžos mokslinio susidomėjimo ašimi kurių laiką buvę vadinamieji *kirčio atitraukimo* teorijos nepaklusimo atvejai¹³ ir nulėmė šios teorijos kaip savaime suprantamo dalyko pateikimą recenzuojamoje knygoje, nes *kirčio atitraukimo* sąvokos tinkamumas ŽKR nėra nei kvestionuojamas, nei pagrindžiamas. ŽKR esama ir vietų, kur kirčio atitraukimo kaip reiškinio apibūdinimai iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti tartum vienas kitam ir prieštaraujantys (plg. teiginius: „Ilgą laiką buvo manoma, kad kirčio atitraukimas yra visiškai reguliarus, dėsningas, jokių išimčių nepripažįstantis reiškinys. Tačiau, ištyrus gausią empirinę medžiagą (per 61 000 pavyzdžių) ir apdorojus rezultatus statistiškai [...], paaiškėjo, kad žemaičių kirčio atitraukimas yra ne statiškas, o dinamiškas reiškinys“ (p. 78) ir „[m]okant ar mokantis kirčiavimo, galima remtis net kirčio atitraukimu, nes jis yra preciziškas, griežtas ir dėsningas“ (p. 88). Tokio prieštaravimo iliuziją panaikintų papildoma pastaba apie kalbėjimo situacijų pobūdį antruoju atveju, liečiančiu paskirų žodžių kirčiavimą, nes pirmuoju atveju p. 78–82 kalbama apie rišlų tekstą¹⁴).

¹¹ Plg.: „[T]virtapradžių galūnių žemaičiai turi daugiau negu bendrinė kalba ar kitos tarmės [...]. Taigi žemaičių kalboje, skirtingai nuo aukštaičių tarmių ar bendrinės kalbos, cirkumfleksas, o ne akūtas yra žymėtasis opozicijos narys“ (p. 75).

¹² Taip vadinami atvejai, kai „po pagrindinio kirčio atsiranda naujas šalutinis kirtis, kurio bendrinėje kalboje iš viso nėra (pvz., *žūodē* ‘žodžiai’)“ (p. 77). Plg. išskirtinių kirčių gausumu pasižyminčių žodžių kirčiavimo atvejus: „Pasitaiko žodžių net su keturiais ar penkiais kirčiais, pvz.: [...] *mōžėkōntūs* ‘muzikantus’, *dārbėnīņkūs* ‘darbininkūs’, [...] *nābāprīgīrdī* ‘nebeprigirdi’ [...]“ (p. 78).

¹³ Plg., pavyzdžiui, Pabrėža 1986.

¹⁴ Plg.: „Žemaičių rišliame tekste pasitaiko ne taip jau mažai žodžių, iš kurių galūnių kirtis pagal veikiančius atitraukimo dėsnius vis dėlto kartais nėra atitraukiamas, pvz.: [...] *mōžėks* ‘mužikas’, *stuogā* ‘stogai’, *prastā* ‘prastai’...“ (p. 78)

Skyriuje *Morfologijos ypatybės* (p. 89–101) aptariamos ryškiau morfologiškai (o ne fonetiškai) nuo bendrinės kalbos ar kitų tarmių besiskiriančios žodžių formos. Jos ŽKR aprašomos žvelgiant į skirtingoms kalbos dalims – daiktavardžiui, būdvardžiui, įvardžiui, veiksmažodžiui, skaitvardžiui,rieveksmiui – būdingiausius skirtumus bei aptariant žodžių darybos (p. 100–101) ir dviskaitos savitumą (nes žemaičiai turi išlaikytą ne vien įvardžių, pvz.: *vėdo, vėd(v)ę, jò.do, jò.-d(v)ę, anò.do, anėd(v)ę* (p. 98), bet ir veiksmažodžių, daiktavardžių, būdvardžių ir net dalyvių dviskaitą (žr. p. 99)).

Aptariant sintaksės bruožus ŽKR pabrėžiamas žemaičių gebėjimas savitai nusakyti veiksmo situaciją, laiką ir veikslą. Žemaičių (ypač šiaurinių) veiksmo sistema apibūdinama kaip trinarė, turinti ne vien tik eigos ir įvykio, bet ir tarpinį veikslą (p. 103), kuris „sudaromas dažniausiai prie nepriešdėlinio veiksmažodžio pridėdant nublukusios reikšmėsrieveksmius, pastiprinamuosius žodėlius *žėmėn, laūk, šaliñ, lýgiai, kietaiĩ, gatavaĩ, kiáurai, viršuõ, artie, viētoje* ir pan.“ (p. 102), plg.: *pàtì ėnì i_bažnìcē i_vākùs vėdì káurâ* ‘pati eini į bažnyčią ir vaikus vedi būtiniausiai’ (Židikai); [...] *kàs_tâu stuovìes vėitùo be_dārbā* ‘kas tau išbus be darbo’ (Mósėdis); *pagivėn i_lėk, nestùou vėitùo* ‘pagyvena ir lekia – neiškenčia ilgai’ (Laižuva) (p. 103). Šiame skyriuje pabrėžiama žemaičių kalbėjimui būdinga labai stipri vientisinių ir atliktinių laikų vartojimo priešprieša (p. 103–104) ir atpasakojamąja nuosaka vadinamos evidencialumo raiškos¹⁵ įprastumas (p. 103) bei tik žemaičiams būdingi saviti prielinksninių konstrukcijų deriniai (p. 104–106) ir žodžių tvarkos išskirtinumo (apimančio bendrinei kalbai neįprastą derinį, kai pirmą sakoma asmens pavardė, o po jos – vardas, pvz., *vėizo, Kaubrĩs Kazimĩers baatėtos* ‘žiūriu – Kaubrys Kazimieras beateinąs’ (Alsėdziai)) atvejai (p. 106). *Leksikos ypatybių* skyriuje (p. 107–113) apibūdinamos geriausiai linkusios išsilaikyti reikšminės žodžių grupės. Žemaitiškos leksikos savitumas parodomas pateikiant pluoštą žodžių, suskirstytų į kelias temines grupes. Šie žodžių sąrašai (p. 107–111) žemaičiui skaitytojui leis pasitikrinti realųjį žemaitiškos leksikos išmanymą, nors, greičiausiai, jais siekiama sudominti ne vien skaitytoją žemaitį, nes čia žemaitiška leksika yra pateikta ne tarminė transkripcija, bet, kaip įprasta žodynuose, transponuota į bendrinę kalbą¹⁶ (plg., pavyzdžiui, žmogaus kūno dalių – *šlañkai* ‘kaulai’, *kùštinas* ‘kojos kaulėlis’, *išliežis* ‘tarpupirštis’, *pópūtė* ‘sutrinta pūslė, nuospauda’ (p. 107–108) – ar augmenijos – *brándė* ‘žalia žirnių ar pupų ankštis’, *tatárška* ‘balinis ajeras’, *žqšĩnskulas* ‘švendras’, *pliõris* ‘alyva’ (p. 108) – įvardijimus). Čia taip pat aptariami ir kitoms

¹⁵ Evidencinių formų turimos tam tikros formalios ypatybės ir funkciniai savitumai, pasak Axelio Holvoeto, apsinkina jų įtraukimą į nuosakos ir modalumo sistemas; apie evidencialumą kaip „parazitinę kategoriją“ daugiau žr. Holvoet 2004: 107tt.

¹⁶ Apie transponavimą žr. Pabrėža, Marcišauskaitė, Leskauskaitė 2013: 17.

tarmėms būdingi žodžiai, kuriuos žemaičiai vartoja kitokia reikšme, pvz.: *žy-giai* – žem. ‘namų ruošos darbai, gyvulių liuoba’, *kálnai* – žem. ‘maldos su gies-mėmis’ (p. 111). Skyriuje *Leksikos ypatybės* kalbama ir apie skolinių vaidmenį bei jų kiekį – ypač įsidėmėtina tai, kad žemaičiai turi mažiau skolinių nei kitos lietuvių tarmės (p. 112–113).

Antrąją recenzuojamos monografijos dalį *Žemaičių rašyba* sudaro 7 skyreliai: *Trumpa žemaitiško rašto istorija*, *Žemaičių abėcėlė*, *Balsiai*, *Priebalsiai*, *Dvibalsiai*, *Dvigarsiai*, *Kai kurie morfologijos, sintaksės, leksikos dalykai* ir *Žemaičių rašy-bos pavyzdžiai*. Aptariant žemaitiško rašto istoriją (p. 147–166) pirmiausia nu-rodomi žemaitiškųjų vartojimo atvejai Martyno Mažvydo katekizme (1547 m.), Wolfenbüttelio postilėje (1574 m.), Saliamono M. Slavočinskio verstame gies-myne (1646 m.), pristatomi žemaitiškas rankraštinis tekstas (ankstyviausias da-tavimas 1636 m.)¹⁷ bei svarbiausias ir ryškiausias XVIII a. žemaičių kalbos pa-minklas – 1759 m. išspausdintas teologo šv. Bonaventūros knygos vertimas iš lenkų kalbos – *ZIWATAS PONA YR DIEWA MUSU JEZUSA CHRISTU-SA*¹⁸. Vėliau dėmesys sutelkiamas į žemaitiško rašto vystymuisi labai svarbų laikotarpį – XIX a. ir, daugiausia remiantis Giedriaus Subačiaus tyrimais, pri-statomi iškiliausių XIX a. žemaičių kultūros veikėjų Jurgio Pabrėžos, Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus žemaitiškai rašomajai kalbai skirti, ja rašyti ar žemaitiškųjų turėję darbai (p. 149–151) bei 1855 m. Juozo Čiuldos lenkų kalba parašyta gramatika *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisy-kles*, „apibendrinusi žemaičių rašomosios kalbos tradiciją, apgalvotai norminu-si, vienodinusi žemaičių raštijos nenuoseklumus“¹⁹ (p. 151–152). ŽKR pabrė-žiama, kad XIX–XX a. sandūroje pietinės vakarų aukštaičių tarmės pagrindu susiformavus bendrinei lietuvių kalbai žemaitiško rašto poreikis išliko: to meto žemaitiškoje spaudoje – savaitraščiuose *Žemaičių prietelius* (1925–1940 m.) ir *Žemaičių žemė* (1940–1944 m.) – buvo diskutuojama ir raginama rašyti žemai-tiškai (plg. Jono Jablonskio teiginį: „Bendram tautos kalbinės kultūros labai būtų naudinga lygiagrečiai literatūrinio rašto žemaičiams turėti savąjį“ (p. 156)), siūlomi įvairūs (J. Tautvydas, B. Jurgutis) sunormintos žemaičių rašybos vari-antai (p. 155–156), skelbiama žemaitiškai parašytų pasakojimų, patarlių, priežo-džių, dainų ir eilėraščių (minėtuose leidiniuose ir 1938 m. išleistoje antologijoje *Žemaičiai* žemaitiškai užrašytą savo kūrybą skelbė Stasys Anglickis, Pranas Ge-nys, Sofija Čiurlionienė–Kymantaitė ir kiti autoriai (p. 156–158)). Su Atgimimu plūstelėjusi nauja žemaičių kultūrinio sąjūdžio banga paskatino sutelkti jėgas

¹⁷ Žr. Zinkevičius 1974.

¹⁸ Daugiau žr. Girdenis, Skirmantas, par., 1998; Girdenis, Girdenienė 1997.

¹⁹ Subačius 1993: 5.

žemaičių rašybos nuostatoms parengti ir kūrybinei žemaičių saviraiškai plėtoti: 1991 m. pasirodė Juozo Pabrėžos parengti *Žemaičių rašybos patarimai*, Danutės Mukienės iniciatyva pradėtas leisti žemaitiškas laikraštis *A mon sakaa?*, kuri nuo 1993 m. pakeitė žurnalas *Žemaičių žemė*. Išaugusios norinčiųjų ir galinčiųjų žemaitiškai rašyti gretos skatino tikslinti ir tobulinti žemaitiškos rašybos pagrindus, todėl 1998 m. Aleksas Girdenis ir Juozas Pabrėža išleido naują papildytą ir pataisytą knygėlę *Žemaičių rašyba*²⁰, kuri 2002 m. buvo perspausdinta *Žemaičių žemės* žurnale ir taip tapo lengviau pasiekiamą didesniajam skaitytojų ratui²¹.

Kituose penkiuose ŽKR rašybos dalies skyreliuose dėmesys sutelkiamas į žemaitiškos taikomosios rašybos dėsnius. Pateikus žemaitišką abėcėlę nurodoma, kad žemaičių kalbos balsių rašybos principai labai artimi fonetiniams („Rašyti reikia taip, kaip tariama ten, iš kur kilęs autorius“ (p. 169)), o priebalsiai rašomi kaip ir bendrinėje kalboje – morfologiškai (p. 168). Supažindinus su dėsningais trumpųjų balsių *i, é, e, a, o, u* rašybos atvejais, pvz.: *lits* ‘litas’ [...], *vėšė* ‘visi’, [...] *medos* ‘medus’, [...] *taks* ‘takas’, *rodė* ‘rudi’, [...] *šius* ‘šiuos’ [...] (p. 169–170), ŽKR nurodomi tie, kuriuos reikia atskirai aptarti, pvz., kai dėl kirčio tam tikrose pozicijose pailgėję (vad. padėtinio ilgumo) balsiai žymimi trumposiomis raidėmis („plg.: „*vāka* ‘vaiką’ („tikrasis“ ilgasis balsis) : *taka* ‘taką’ (dėl kirčio pailgėjęs balsis *a*)“ (p. 170)). Trumpųjų balsių rašymas galūnėse aptariamas išskiriant 13 atvejų (p. 170–173), kurie gali nugąsdinti norintįjį susipažinti su rašybos taisyklėmis. Čia dera nuraminti žemaitį skaitytoją, kad iš tikrųjų šie paaiškinimai yra pertekliniai, skirti žemaitiškai nekalbančiam (ar nebekalbančiam²²). Juose aptariami žemaičių fonetinės sistemos ir bendrinės lietuvių kalbos skirtumai, nurodoma, kokiais atvejais žemaičiai balsius galūnėse numeta (plg. „1. Jeigu galūnė trumpa ir niekada negali turėti kirčio, balsis visai išmetamas. Tokiu atveju ir rašome be galūnės balsių, pvz.: *neš* ‘neša’, *ved* ‘veda’, [...], *top* ‘tupi’, [...] *plėks* ‘plikas’ [...]“ (p. 170–171)), palieka (žr. 2.; 3. atvejų aprašus), ilguosius keičia trumpaisiais (žr. 4.) ir pan. Šiuose 13-oje punktų apibūdinti žemaitiškų galūnių dėsningi atitikimai ir / ar jų variantiškumas skirtin-gose tarmėse (plg. 12.) pasitarnaus kaip fonetinės įvairovės žemaičių tarmėse pamokos. Vienas iš šių punktų gali būti apibūdintas kaip mėginimas susigrąžinti istoriškai susiformavusią tradiciją, raginant pažeisti deklaruotąjį (žr. p. 168; 169) fonetinį principą, plg.:

²⁰ Žr. Girdenis, Pabrėža 1998.

²¹ Kiek vėliau šio leidinio versija tapo prieinama ir internete, žr.: http://www.samogit.lt/ZZ_2013_1/ZZ_2013_1_p8_14.pdf ir http://www.samogit.lt/ZZ_2013_2/ZZ_2013_2_geras_16-21.pdf.

²² Plg., pavyzdžiui, 10-o atvejo aprašą: „Trumpasis *-u* (ne *-o!*) nuosekliai vartojamas vyriškosios giminės daiktavardžių, būdvardžių ir įvardžių daugiskaitos galininko galūnėje, pvz.: *tievus* ‘tėvus’, [...] *plėkus* ‘plikus’, *anus* ‘juos’, *kėtus* ‘kitus’ [...]“ (p. 173).

13. Atskirai reikėtų atkreipti dėmesį į moteriškosios giminės įnagininko galūnę. Dabar vis labiau įsigali naujesnės formos su *-a*, pvz.: *ronka* ‘ranka’, *luova* ‘lova’, *stuora* ‘stora’, *kėta* ‘kita’. Tačiau senieji šiaurės žemaičiai šiose formose taria balsį *-o*. Tai ypatybė, paveldėta iš labai žilos senovės, todėl ir rašomojoje žemaičių kalboje turi būti išsaugota. Taigi rašykime: *so pagelbo*, *kalbo*, *šako*, *balto*, *vėso* ‘su pagalba, kalba, šaka, balta, visa’, *so vėino ronko* ‘su viena ranka’, *žėlo galvo* ‘žila galva’, *balto kakt* ‘balta kakta’, *so to gero muotrėško* ‘su ta gera moterimi’ ir pan. (p. 173)

Supažindinant su skirtingose šnektose esančia prielinksnių, priešdėlių ir žodžių kamienų tarimo (taigi ir rašymo) įvairove (pavyzdžiui, bendrinės kalbos jungtuką *ir* vienose žemaičių šnektose atitinka suvienbalsėjęs atitikmuo, tariamas ir rašomas kaip trumpasis *i*, o kitose – kaip trumpasis *ė*) (žr. p. 173–176) nurodoma nuosekliai laikytis fonetinio principo – „[r]ašant tiesiog reikia laikytis savo gimtosios šnekos“ (p. 175).

Toliau ŽRK apibūdinama žemaičių ilgųjų balsių rašyba. Visų balsių ilgumas žymimas brūkšneliu²³, plg.: *ī*, *ē*, *ē*, *ā*, *ō*, *ū*. Žodžio kamiene ir galūnėse esantys ilgieji balsiai taip ir rašomi, pvz.: *vīrs* ‘viras’, [...] *sprēšk* ‘spręsk’, [...] *svēks* ‘sveikas’ [...], *gerā* ‘gerai’ [...], *drōsos* ‘drąsus’ [...], *skūstė* ‘skūsti’ (p. 176–177). Tikrinti žemaitiškų *ā*, *ē* rašybą patariama remiantis reikiamais bendrinės kalbos atitikmenimis, plg.:

Pirmiausia reikia įsidėmėti, kad rašmenimis *ā*, *ē* būtina žymėti tuos garsus, kurie tariami vietoj bendrinės kalbos dvibalsių *ai*, *ei*. Jei juos žymėtume kaip ir trumpuosius, tai toks parašymas ne tik nerodytų tikrojo tarimo, bet ir pagausintų tekste vienodai rašomų skirtingų žodžio formų. O tai labai apsunkintų teksto skaitymą. (p. 177)

Čia taip pat perspėjama, kad ne visada bendrinės kalbos *ai*, *ei* atitinkantys *a*, *e* (ŽKR vartojama formuluoatė „iš dvibalsių *ai*, *ei* į balsius *a*, *e* pavirtę“ (p. 178)) garsai tariami ilgai, plg. dvejopas *kāp* ir *kap* ‘kaip’ galimybes sakinyje *kāp to čė jiedi kap mažos vāks* ‘kaip tu čia valgai kaip mažas vaikas’ (p. 178), todėl priimenama, kad trumpai tariami *a*, *e* (nors ir atitinka bendrinės kalbos *ai*, *ei*) taip ir rašomi. Čia supažindinama ir su kitais žemaičių ilgųjų balsių susidarymo atvejais (pavyzdžiui, ilguoju *ē* neiginyje, plg. *nē*, *aš tēkrā navažiouso* [...] ‘ne, aš tikrai nevažiuosiu [...]’ (p. 178–179). ŽKR teigiama, kad „[i]lgasis *ē* gali susidaryti ir sutraukus du trumpuosius balsius“ (p. 179). Vis dėlto žiūrint į pateiktus pavyzdžius šiuo teiginiu sunku patikėti. Jie atrodo užrašyti su klaida, nes neatitinka ŽKR deklaruotojo fonetinio principo, plg.: *aš tēkrā nēso* (<*nees*) *tēn bovės* ‘aš tikrai nesu ten buvęs’, *nēso ni matēs*, *ni girdiejēs* ‘nesu nė matęs, nė girdėjęs’

²³ Žemaičių rašybai nereikalingos nosinės balsės *q*, *ę*, *i*, *ų*. Apie tai, kokie žemaičių kalbos balsiai atitinka bendrinės lietuvių kalbos nosines balses, žr. p. 180–181.

(p. 179). Todėl formos *neso* ‘nesu’, kaip atsiradusios iš *ne* ir *esu* paaiškinimas, taip pat yra perteklinis²⁴. Be to, *neso* ‘nesu’ rašyti su ilguoju *ē* netinka ir dėl jo buvimo žodyje *nēso* ‘neisiu’, plg.: *aš tēkrā neso tēn bovēs* ‘aš tikrai nesu ten buvęs’ ir *aš tēkrā tēn nēso* ‘aš tikrai ten neisiu’. Esama ir daugiau pavyzdžių, rodančių, kad balsių rašybos taisyklės ŽKR pagrįstos ne vien fonetiniu principu, plg.: „[j]eigu tariame ir rašome ilgąją balsę žodžiuose *vīrs* ‘vyras’, *vīra* ‘vyro’, tai taip pat rašytina ir žodžiuose *vīroks* ‘vyrukas’, *vīrelis* / *vīrielis* ‘vyrelis’, nors balsis ir būtų ištariamas trumpai“ (p. 180); panašiai aiškinama žodžių *grūdālē* ‘grūduka’ (nes *grūds* ‘grūdas’), *grēžinīs* ‘grežinys’ (nes *grēžtē* ‘gręžti’) ir kt. rašyba (p. 180). Beje, priebalsių rašybos principų apraše yra nurodyta, kad morfologinis principas kartais taikomas ir balsiams (plg.: „Svarbu įsidėmėti, kad priebalsiams dažniau negu balsiams taikytinas morfologinis principas“ (p. 182)).

Žemaičių priebalsių rašybai pasitelkiama 20 raidžių: *b, c, č, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž*. Morfologinis principas reikalauja tas pačias žodžio dalis rašyti vienodai neatsižvelgiant į jų tarimo skirtumus, todėl rašte nežymimas priebalsių supanašėjimas (asimiliacija), pvz., rašoma *darbs* ‘darbas’, *dērbsio* ‘dirbsiu’ (nors dažniausiai tariama *darps*, *dērpsio*) ir pan. (p. 182). Morfologinio principo siūloma laikytis ir visiškos asimiliacijos atveju, plg.: „Kai susidūrus dviem panašioms priebalsiams tariamas tik vienas, rašte, išlaikant morfologinį principą, žymėtini abu priebalsiai, pvz.: *ēšspruoga* ‘išsprogo’, [...] *ožžielē* ‘užžėlė’ [...]“ (p. 182). Priebalsius *č, dž* ar *t, d* rašybai pasirenka teksto adresantas (plg.: „Rašyti reikia taip, kaip tariame ten, iš kur kilęs autorius“ (p. 184)). Rytinėje Žemaitijos dalyje *t, d* būna išlaikomi tik prieš *e* tipo balsius, pvz.: *žemaitē* ‘žemaičiai’, *žuodē* ‘žodžiai’, bet sakoma *žemaičiu* ‘žemaičių’, *žuodžiu* ‘žodžių’, o šiaurės vakarų žemaičių šnektose *t, d* išlaikomas visuose linksniuose, plg.: *žuodius* ‘žodžius’, *žuodēs* ‘žodžiais’, *žemaitiu* ‘žemaičių’, *žemaitems* ‘žemaičiams’ ir pan. (žr. 183–184). Įdomus yra bendrinės kalbos *f, ch, h* žemaitiškų atitikmenų tarimo ir rašybos atvejų aptarimas. Gausūs pavyzdžiai žemaičiui skaitytojui leidžia pasitikrinti ir parodo, kad realioje kalboje ne vien asmenvardžiai, bet ir daugelis tarptautinių žodžių natūraliai ištariami, todėl gali būti ir užrašomi su savaisiais *p, k, g*, pvz.: *šuoperis* ‘šoferis’, *arkitekts* ‘architektas’, *bogalteris* ‘buhalteris’ ir pan. Įsidėmėtina ir tai, kad šie svetimieji priebalsiai noriai ryškinami

²⁴ Čia pravartu kaip pavyzdį pasitelkti fonologinį principą, taikomą bendrinėje kalboje, kurios rašyba pagal vyraujančių raidžių vartojimo principą „yra morfonologinė (arba morfologinė), bet joje yra ir fonologinės bei istorinės (tradicinės) rašybos elementų. [...] Fonologinio principo laikomasi tada, kai jis neprieštaruja morfonologiniam (t. y. kai nėra neutralizacijos) arba kai giminių žodžių darybos ryšys būna nutrukęs, nebejauciamas (rašoma *áukštas*, *dáiktas*, nes nebesiejama su *áuga*, *dáigas*). Be to, fonologiškai rašoma ir tada, kai garsų kaita remiasi nebegyvomomis tradicinėmis taisyklėmis (pvz.: *vėšiu*, o ne **vėžšiu*, *brīsti*, o ne **brīditi* [...]).“ Girdenis in Ambrazas, red., 2006: 20.

jaustukuose: *fui, fi, cha cha, hop hop, aha, oho* (p. 184) bei kalbant apie mokslinius, meninius dalykus (plg.: *harmuonėjė* ‘harmonija’, *Fausts* ‘Faustas’, *chuo-ralā* ‘choralai’, *filosofėjė / filuosuofėjė* ‘filosofija’ ir pan.) (plg. 185). Priebalsių minkštumui žymėti žemaičių rašyboje reikalingas apostrofo ženklas, pvz.: *veln’s* arba *vels* ‘velnias’ (p. 185–186). Rašant žemaitiškus dvibalsius ir dvigarsius (žr. p. 187–189) galima pasikliauti klausa, plg. šiaurės žemaičių žodžių su *ou, ei* rašymą, pavyzdžiui, žodžiuose *papoulė* ‘papuolė’, *rodou* ‘ruduo’, *snėigs* ‘sniegas’, *pėimou* ‘piemuo’ (p. 187). Skyrelyje *Kai kurie morfologijos, sintaksės, leksikos dalykai* vertingos tradicinių žemaitiškų pavardžių sudarymo variantiškumą (plg. skirtingose Žemaitijos vietose sutinkamas mergaičių / merginų pavardes, pvz: *Botkalė* arba *Botkatė* ‘Butkutė’, *Raudalė* arba *Raudātė* ‘Raudytė’, *Šakalė* ‘Šakytė’, *Vaškėkė* ‘Vaškytė’, *Šikšniki* ‘Šikšniūtė’; paauglių berniukų pavardes su *-ūtis, -uitis*: *Butkūtis* arba *Butkuitis* ‘Butkus’) ar vardų rašybos dalykus aptariančios pastabos (žr. p. 192–193).

Tokie būtų ryškiausi dėmesio sutelkimo taškai, pažindinantys ŽKR skaitytoją su žemaičių kalbos ir rašybos pagrindais. Viena kita pastabėlė²⁵ buvo išsakyta tikintis, kad rengiant naują ir / ar leidžiant kitokio formato knygą²⁶ tai padės rasti daugiau argumentų pagrindinei recenzuojamos knygos idėjai, kad žemaičių kalbinė sistema kaip visuma gali būti vertinama, kaip turinti ne tarmės, bet kalbos statusą. Tikėtina, kad Autorius tuo tikslu pasitelks neutralių vertintojų nuomones²⁷ ir suras naujų savo argumentų²⁸.

ŽKR turimas dvejetainis adresatas (skyrčiau *Žemaičių kalba* adresatu ryškiau matomas bendrinės kalbos, o skyrčiau *Žemaičių rašyba* – žemaičių kalbos vartotojas) dvejetainiai struktūruoja ir kalbamųjų dalykų pristatymus. Autoriaus santykis su adresatu pirmoje ir antroje knygos dalyse skiriasi – kalbėjimo sistema

²⁵ Čia paminėtinos ir kelios pastebėtos korektūros klaidelės: p. 63 *sondālė*, p. 82 *kâimus*, p. 103 ‘o karštybė bus [...]’ -> ‘o karštybė būdavo [...]’; p. 148 (žr. Subačius 1998: 489) -> (žr. Subačius 1998); p. 221 *veizu: žmonės atsėstuoji kâp tik tas vaikezos* -> *veizu: už monės atsėstuoji kâp tik tas vaikezos*; p. 302 Čiulda Juozas, 1993: *trumpi* [...] -> Čiulda Juozas, 1993: *Trumpi* [...]; p. 304 Kliukinė -> Kliukienė.

²⁶ Tam tiktų ne vien šiuo metu jau ir lietuviams įprasti skaitomos elektroninės knygos variantai (pateikti kompaktiniame diske ar prieinami internete), plg. Klicner 2017, bet galbūt ir įgarsinta knyga (ar knygos dalys).

²⁷ Plg. Zigmo Zinkevičiaus darbuose esančias nuorodas apie žemaičių (ir ne vien jų) bilingvizmą, nurodančias, kad tokių tarmių plote „mokyklą baigę vaikai ir mokiniai praktiškai yra „dvikalbiai“: „Su tarmės atstovais ir namie kalba tarmiškai, su bendrinės kalbos ir kitų tarmių atstovais kalba arba bent stengiasi kalbėti bendrine kalba, kuri, be to, dar vartojama reiškiant mintis raštu“ (Zinkevičius 2006: 34).

²⁸ Vienas iš tokių ŽKR nenurodytų argumentų buvo pateiktas ir pristatant knygą LMA Vrublevskių bibliotekoje, žr. Pabrėža 2018-03-30.

ŽKR aptariama neutraliai, o rašybos nuostatomis aiškinti pasirenkamas emociškai labiau paveikus inkliuzyvinis *mes* (apimantis ir autorių, ir teksto skaitytoją)²⁹ (plg. tokio *mes* atvejus: *tad nepasiduokime* (p. 175); *dažniausiai trumpai tariame, vadinasi, taip ir turime rašyti* (p. 178); *be šių naujųjų priebalsių neapsieisime* (p. 185) ir pan.). Skaitydamas ŽKR tas emociškai paveikus ir paveiktas adresatas labiausiai ir laimės, nes tai knyga, teikianti skirtingo lygmens skaitymo malonumus: Juozo Pabrėžos mokslinis tekstas informatyvus, argumentuotas, paprastas ir aiškus, pavyzdžiai išsamūs ir įdomūs. Skyriuje *Žemaičių kalba* pateikti skirtingas žemaičių tarmes ir patarmes reprezentuojantys transkribuoti tekstai³⁰ ne vien tik įdomūs, bet ir parodantys žemaitiškų tarmių skirtybes ir panašumus (ir paliečiantys įvairiausias temas – kasdienybės ir švenčių, ligų ir gydymosi, žemaitiško sąmoningumo ir pan.). Skyriuje *Žemaičių rašyba* esantys žemaitiškos literatūrinės kūrybos pavyzdžiai atskleidžia žemaičių kalbos gilumą ir tinkamumą meninei kūrybai. Tikėtina, kad šis vienoje knygoje pateiktas žemaičių kalbos įvairių realizacijų ir galimybių sąvadas paskatins žemaitį skaitytoją atkreipti dėmesį į savąją kalbą ne vien žemaičiams įprasčiausiais būdais – tylėjimu ir kalbėjimu, bet galbūt ir rašymu. Nes perfrazuojant Čiurliuonienės–Kīmantės Suopėjės pasakoje *Najiesi – nadėktousi, arba selekcėjė – kaštauns dāks* (p. 195–198) pateiktą pagrindinę mintį (plg. p. 198) galima pasakyti ir kitą žemaičiams aktualią tiesą: *naskaitīsi narašīsi – naišsilaiķīsi ont svieta*.

ŽKR pateiktas žemaičių kalbinės sistemos aprašas, pagrįstas ir dėsningais, ir dėsningumu nepasižyminčiais skirtumais nuo bendrinės lietuvių kalbos, gali būti vertingas ne vien žemaičiams, bet ir pasitelkiamas mokant(is) ne tik žemaičių kalbos ar siekiant su ja susipažinti, bet ir mokant(is) bendrinės kalbos kaip svetimosios. Ši knyga gali būti pasitelkiama kaip patarėjas mokant žemaičių vaikus skaityti ir rašyti bendrine kalba. Kad būtų galima atsakyti į klausimą, ar ŽKR išdėstytoji rašto mokymo sistema yra efektyvi, reikia ją išmėginti. Gali būti, kad tiems žemaičiams, kurie dar niekada nebandė skaityti ir rašyti žemaitiškai, ši knyga iš pradžių pasirodys kiek pavojinga ir atgrasi, todėl galima numanyti, kad vidinis (o gal ir tikras) jų dialogas klostysis maždaug taip: *No dar kon baiššėmėslīs – rēks muokitėis skaitītē i rašītē! No nakėntu tokium dalīku. So tuom naujuoviem daba vēsė pōl, juk jau išmuokuom lėtovėškā, i gerā, i ožtenk mon*. Bet, tikėtina, kad pradėjus skaityti ŽKR skaitymo malonumai įtrauks, tad paskaite ar perskaite knygą jie galvos ir kalbės jau kiek kitaip: *No jau nagalio sakītē, ka*

²⁹ Apie inkliuzyvinio *mes* potipius žr. Linkevičienė, Šinkūnienė 2012: 92–94.

³⁰ Žemaitiškai nemokantis / sunkiai suprantantis skaitytojas gali kai kurių ŽKR esančių tarminių tekstų (kuriuos įkalbėjo šiaurės žemaičiai telšiškiai) vertimus į lietuvių kalbą rasti kitame Juozo Pabrėžos su kolegėmis parengtame leidinyje, pvz.: Pabrėža, Marčišauskaitė, Leskauskaitė, sud., 2013: 81tt; 124tt ir ŽKR 114tt; 116tt.

natink ta „Žemaitiu kalba i rašiba“. Rimta kninga. Daba jau žėnau vėskon api mumis. No tas Pabrieža Jozis gerā paruodė vėsa mūsa mondroma: i prėrāšė tėik vėskuo esam, i tokėi fėluosuofā galēm būtė, i pajoukoutė muokam.

Žemaičių kalbos ir rašybos ryškiausių ypatybių aprašas pravartus teoriškai ir praktiškai žemaitiškumu susidomėjusiam skaitytojui. Ši knyga paranki žemaičiams, besimokantiems bendrinės kalbos ir, aišku, tiems, kurie nori išmokti žemaitiškai. Didaktiniu požiūriu ši knyga gali būti ir, tikėtina, bus labai pravarti ikimokyklinio ir pradinio mokyklinio amžiaus vaikų tėvams ir / ar pedagogams, pradedant vien tik gimtąją žemaičių kalbą įvaldžiusius vaikus mokyti skaityti ir rašyti bendrine lietuvių kalba. Baigiant ŽKR aptarimą tenka grįžti prie pagrindinės žemaičių kalbos statuso idėjos – kiek ši knyga ją patvirtina, įteigia, išpopuliarina, priverčia įtikėti ar nustoti abejoti. ŽKR autorius būdamas nuosaikaus ir sutariamo tipo asmenybe (Juozo Pabrėžos asmenybinį tipą žemaitiškai būtų galima nusakyti sakiniu *Ons ir maluonus žmuogus*) puikiai ambasadoriariau šiai idėjai. Ypač svarbu ir tai, kad Juozas Pabrėža žemaičių kalbą populiaria kaip tinkamą viešam reprezentatyviam kalbėjimui. Taikaus ambasadoriavimo sėkmei visada reikalingas palaikymas iš šalies (nes vien žemaitiškas palaikymas gali būti suvoktas kaip žemaičių teisėjavimas savo pačių byloje), todėl ir norisi tokio palaikymo Autoriui palinkėti. O kol kas žemaičiams reikia patiems priimti žemaitiško kalbėjimo, kaip kalbėjimo gimtąja kalba, o ne gimtąją tarme, idėją ir ją tinkamai reprezentuoti.

LITERATŪRA

Bacevičiūtė Rima, Ivanauskienė Audra, Leskauskaitė Asta, Trumpa Edmundas, sud., 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Girdenis Aleksas 2006: Fonologija. Morfonologijos reiškiniai. – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 15–59.

Girdenis Aleksas, Girdenienė Danutė 1997: *1759 metų „Ziwato“ indeksas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas, Pabrėža Juozas 1998: *Žemaičių rašyba*. Vilnius–Šauliai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.

Girdenis Aleksas, Skirmantas Petras, par., 1998: *1759 metų „Ziwatas“*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Grinaveckis Vladas 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.

Holvoet Axel 2004: Evidencialumo kategorija. – *Gramatinių kategorijų tyrimai [Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2]*, Axel Holvoet, Loreta Semėnienė (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 105–120.

Klicner Loreta: *Žemaičių kalbos „biblija“ pristatyta žemaitiškai*. Prieiga internete: <http://www.skrastas.lt/?data=2017-11-24&rub=1065924810&id=1511187726> [žiūrėta 2017-11-21].

Linkevičienė Nijolė, Šinkūnienė Jolanta 2012: Asmeniniai įvardžiai mokslo kalboje. – *Kalbotyra* 64(3), 78–102. Prieiga internete: http://www.kalbotyra.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2012/04/Kalbotyra_64_78-102.pdf.

Pabrėža Juozas 1986: Diachroninės pastabos apie kirčio atitraukimą šiaurės žemaičių tarmėje. – *Baltistica* 22(2), 53–59.

Pabrėža Juozas, Marcišauskaitė Vida, Leskauskaitė Asta, sud., 2013: *Šiaurės žemaičiai telšiškiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pabrėža Juozas: *Poudo ožsėvuožės, buobas nesorasi*. Vieša paskaita 2018-03-20 LMA Vrublevskių bibliotekoje. Prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=Ev5HqErYiMc>.

Subačius Giedrius, par., 1993: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 6. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Urbanavičienė Jolita, Jaroslaviėnė Jurgita, 2018: Alekso Girdenio (1936–2011) atminimo konferencija „Kalbų ir tarmių transformacijos“. – *Baltistica* 53(1), 143–147. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2334>.

Zinkevičius Zigmąs 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1974: Reikšmingas žemaitiškas rankraštiniis tekstas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 15, 171–193.

Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmąs 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Įteikta 2019 m. sausio 15 d.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

jurate.pajediene@lki.lt